

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalsteaduste valdkond

Psühholoogia instituut

Würzburgi koolkonna rajaja Oswald Külpe tegevus Tartu Ülikoolis

Andreas Reimand

Juhendaja: prof Jüri Allik

Tartu 2018

Sisukord

Resümee/Abstract.....	3
Sissejuhatus	4
Varasematest käsitlustest.....	8
Külpe elulookirjeldus	11
Külpe saavutused psühholoogias	14
Arhiivimaterjalide analüüs	16
Analüüs Külpe Tartu elu kohta	18
1. Miks Külpe üldse Tartusse tuli?	19
2. Kas Tartus oleks avaldas kuidagi mõju tema kujunemisel psühholoogiks?	20
3. Mida sain ja ei saanud teada Külpe elu kohta Tartus?	21
4. Kas nendes töödes, mida Külpe ajalugu õppides siin tegi, on märgata tema psühholoogilist tausta?	22
5. Kas Külpe Tartu periood mõjutas kuidagi teisi?	23
Kokkuvõte	24
Kasutatud kirjandus.....	26
Lisad	28

Resümee/Abstract

Oswald Külpe tegevus Eestis

Oswald Külpe on tuntud kui üks Würzburgi koolkonna rajatest ning märkimisväärne eksperimentaalpsühholoog. Kuid vähetuntud on fakt, et Külpe pärines tegelikult tänapäeva Läti aladel asuvast Kuramaa kubermangust, samuti ei ole enamuses kuulnud sellest, et ta õppis aasta Tartu Ülikoolis ja lõpetas 1886. aasta kooli ajaloolasena. See uurimus keskendus tolele vähetuntud ajaperioodile ja üritas välja uurida võimalikult palju Külpe elust Eestis tema õpilaskaustiku alusel. Kaustik sisaldas mitmeid avaldusi, hindelehti, lõputööd ja lõpudiplomit. Materjalidest tulenevat infot võrreldi käesolevate Külpet puudutavate teadmistega ja analüüsiti, uurimustööst saadud lisatöö väärtust. Arhiivimaterjalide läbitöötamise tulemusel esitab see uurimus tõlgenduse Külpe Eestisse tuleku põhjustest ja Eesti mõjust tema karjääri kujunemisesse.

Oswald Külpe's life in Estonia

Oswald Külpe is mostly known as a renowned psychologist and the founder of the Würzburg School of experimental psychology. However it is rarely acknowledged that Külpe was born in the Courland Governorate in area that is nowadays known as Latvia, that he studied for a year at University of Dorpat and graduated as a historian in 1886. This research project focused on Külpe's time in Estonia by analysing his student file at the University. The student file contained a few applications, grade sheets, his graduation theses and the diploma. The information received from the file was put into context of our current knowledge of Külpe and the new data were evaluated in the light of these materials. Analysis of the archival materials led to an interpretation of Külpe's motivation to come to Estonia and the country's influence on his career.

Tags: Oswald Külpe; Würzburg School

Sissejuhatus

Oswald Külpe nimi on tuttav enamustele psühholoogidele, kes on tegele-
nud eksperimentaalpsühholoogiaga. Psühholoogia ajalukku on ta läinud peamiselt Würzburgi
koolkonna peamise rajaja ja ideoloogina. Psühholoogia ajaloo kaanoni kohaselt, mida esindab
enamus psühholoogia ajaloo õpikuid, on eksperimentaalpsühholoogia rajaja Wilhelm Wundt,
kes rajas teoreetilise mudeli, mis vaatas inimese teadvust kui elementaarsetest psüühika
elementidest – aistingutest, emotsioonidest ja motoorikast – assotsiatsioonide abil
kokkupandud moodustist. Würzburgi koolkond eesotsas Külpega hakkas sellele mudelile vastu,
püüdes seda täiendada. Tänapäeval peavad nii mõnedki psühholoogia ajaloolased Külpet
revolutsionääriks, kes rajas mõtlemise ja tunnetuse psühholoogia (Eysenck & Frith, 1977).¹

Palju vähem on psühholoogide seas levinud ka teadmine, et see tuntud saksa psühholoog oli
tegelikult tänapäeva Läti aladelt pärit ning ta tegutses lühikest aega ka Eestis, õppides aasta
Tartu ülikoolis. Ta õppis aastatel 1885-1886 Tartus, kirjutas siin ka oma lõputöö ajaloo erialal
ning on seega ka meie ülikooli vilistlane.

Külpe tegevust on uurinud mitmed psühholoogia ajaloolased, uurijad ja teised huvilised.
Näiteks on entsüklopeedia jaoks tema elust lühikese kokkuvõtte koostanud Wolfhart
Henckmann. Külpe ja Avenariuse suhetele keskendunud töö „Back to the origins of the
repudiation of Wundt: Oswald Külpe and Richard Avenarius“ on kirjutanud Chiara Russo
Krauss. David Lindenfeld ja Robert Morris keskendusid Külpe ja Würzburgi kooli seoste
uurimisele, nimetades mõlemad oma uurimuse sama nimega: „Oswald Külpe and the Würzburg
School.“ Kuid kõik need uurimused keskenduvad märgatavalt Külpe ajale Saksamaal.
Uurimusi Külpe elust sünnimaal Kuramaal on vähe leida, rääkimata sellistest, mis kirjeldaks ta
elu Tartus.

Tänapäeval peetakse Külpet üleüldiselt üheks paljudele mõju avaldanud teerajajaks
psühholoogias. Heideggeri – keda paljud peavad 20. sajandi suurimaks filosoofiks – esimene
töö oli pühendatud Külpele (Dahlstrom, 2013). Psühholoogia ajaloolased Edith Anne, Edwin
Boring ja Robert Watson koostasid 1968. aastal nimekirja vahemikus 1600. kuni 1967. aastah8
kõige väljapaistvamatest psühholoogidest ja polnud mingit kahtlust, et selles 538 kõige
väljapaistvama psühholoogi seas on ka Külpe nimi (Annin, Boring, & Watson, 1968). Samas

¹ Lisaks Külpele on revolutsionäärideks peetud ka Hermann Ebbinghausi, kes rajas mälu psühholoogia, ja Emil
Kraepelini, kes rajas individuaalsete erinevuste psühholoogia (Allik, 2016).

ei jõudnud Külpe nimi Steven Haggbloomi ja kolleegide töösse, kuhu määrati 100 maailma mõjukaimat psühhooloogi (Haggbloom jt. 2002). Sellest võib järeldada, et kuigi Külpel oli oluline koht psühholoogia ajaloo kujunemisel, ei peeta teda tänapäeval enamasti esimese suurusjärgu täheks. Selles uurimuses ei mahtunud Külpe 100 kõige mõjukama psühhooloogi nimistusse, sest ta ei täitnud kolme kriteeriumi kombinatsiooni, mille järgi psühhooloogi tähtsust hinnati: ekspertide arvamused, õpikutes esinemise sagedus ja viidete arv. Sellest võib järeldada, et kuigi Külpel oli oluline koht psühholoogia ajaloo kujunemisel, ei peeta teda tänapäeval esimese suurusjärgu täheks.²

Oswald Külpe (1862-1915). Foto Würzburgi Ülikooli ajaloo arhiivist, mis asub Oswald Külpe nimelisel tänaval.

Töö uurimusküsimus keskendub sellele, milline oli Külpe Eestis veedetud aasta. Eesmärkideks on ka aru saada, miks otsustas Külpe teha vahepausi oma psühholoogia õpingutes ja miks ta just Tartusse tuli, sest siiani pole seda välja uuritud. Samuti üritab see uurimus mõista, kui palju võis Tartus viibimine mõjutada tema edaspidist karjääri psühholoogina. Kindlalt on teada, et Külpe oli juba enne Tartusse kolimist Leipzigi Ülikoolis Wundti loengutes käinud ja psühholoogiast huvituma hakanud (Krauss, 2017.), mistõttu on uurimusel potentsiaali leida ka allikaid, mis seoksid omavahel Külpe ajaloo- ja psühholoogiahuvi.

Siiani pole ükski uurija Külpe elu kohta Eestis midagi põhjalikumalt uurinud ja meile on teada tema elust Eestis vaid fakt, et ta õppis Tartu Ülikoolis ajalugu. See uurimus katsub selgeks teha ja allikate põhjal järeldada, mida ta täpselt Eestis õppis, kui edukas ta oma õpingutes oli ja mis ta õpingute sihiks oli. Plaanis on ka selgeks teha, kas Külpe Tartus midagi psühholoogiaga

² Sinna aga mahtus näiteks näiteks Tallinnas sündinud geštaltpsühholoogia rajaja Wolfgang Köhler, kes kuulub saja kõige mõjukama psühhooloogi nimistusse (Haggbloom et al., 2002).

seoses õppis. Täiesti uurimata on ka Külpe eraelu ja mõtted Tartus elades, mida see töö võimaluste piires uurida üritab.

Uurimistöö on plaanis kirjutada arhiivist leitud allikate toel. Arhiivis asuvatest materjalidest on kõige olulisem Külpe Tartu Ülikooli üliõpilastoimik, kus on muuseas olemas ka Külpe lõputöö ja lõputunnistus. Tema ülikoolitoimikus asuvad lisaks lõputööle ja lõputunnistusele ka mitmed dokumendid, näiteks avaldused ja hinneteled. On ebatõenäoline, et tuleb välja ka arhiiviväliseid allikaid, mistõttu põhiliselt töötan arhiivimaterjalidega. Lisaks üritan leida informatsiooni Külpega kaudsemalt seotud faktide kohta ja üritan sealt leida lisainformatsiooni tema Tartu elu kohta. Näiteks üritan allikmaterjaliga selgeks teha, kus ta elas ja kas ta korporatsiooni kuulus. Kui otsesid allikaid selle teema kohta ei leia, üritan vähemalt esitada tõenäolise variandi.

Põhiliseks põhjuseks, miks sai selline teema valitud, on võimalus kasutada enda tugevaid külgi, et uurida välja midagi psühholoogias, mis mulle endale ka väga huvi pakub. Ma õpin nimelt ajalugu peaerialana ja psühholoogiat kõrvalerialana ja selline uurimus suutis hästi liita minu kaks huvi. Loomulikult toetas teema valikut ka asjaolu, et mulle tundus, et Külpe Tartus veedetud aeg on vähe uuritud periood ta elus ja seda ei ole põhjalikumalt siiani ükski uurija uurinud, mis annab mulle võimaluse olla teerajaja sellel teemal.

Valitud meetodikaks sai olema loetava kirjanduse läbitöötamine, analüüsimine ja ajaloolisesse konteksti määramine. Andmeid kogun kirjandust ja allikaid läbi lugedes ja neid kriitiliselt analüüsid. Plaanis on kasutada vaid kirjalikke allikaid, sest tegemist on teoreetilise uurimusega, mistõttu pole vajalik ega ka võimalik eriti hästi läheneda püstitatud ülesandele teistmoodi. Kasutan arhiivimaterjale, sest väljaspool arhiivi on raske sellise teema kohta materjali tänapäeval leida.

Uurimus koosneb kahest osast. Töö esimeses pooles antakse ülevaade Külpe päritolust, nooruspõlvest, Saksamaal elamisest ja saavutustest. Otseselt ei süveneta veel Külpe tegevusele Eestis, vaid tuuakse välja tema elukulg Kuramaal, Saksamaal ja Eestis sarnaselt sellele, kuidas seda varasemad uurjad teinud on. Samuti antakse ülevaade sellest, mida suutis Külpe oma elu jooksul saavutada ja milliseid põhimõtteid tema tööd jälgisid. Uurimistöö teine pool uurib seda, mida uut on võimalik allikmaterjalide kaudu avastada Külpe elu kohta Eesti ja Balti provintssides, seega ka Kuramaal. Rõhukohal on just Tartus olemise aeg. Esitan mitu tänase päevani vastamata jäänud küsimust ja üritan neile käesoleva allikmaterjali abil ja varasemate autorite tekstitele toetudes võimalikult selget ja loogilist vastust leida .

Uurimus sai niimoodi üles ehitatud selleks, et töö lugeja saaks kõigepealt tutvuda Oswald Külpe tegevuse, saavutuste ja ajaloo, ilma et tal peaks väga palju varasemaid teadmisi sellest olema. Seega võiks see uurimus olla loetav ka inimestele, kes väga tihti psühholoogia ajaloo ei tegele ja võimaldab uurimistööd kõigil lugeda. Töö teises pooles tutvustakse uuritud allikaid ning selle järgi tehtud tuletisi ja järeldusi.

Varasematest käsitlustest

Oswald Külpe elust on küll tehtud ülevaateid, kuid enamuse neist on keskendunud tema tegevusele Saksamaal ja tema eluloo uurimisele on pühendunud vähesed. Vähe on uuritud tema Kuramaal möödunud lapse- ja nooruspõlve kohta ja veelgi vähem tema elu kohta Tartus.

Külpe elust saab kõige korralikuma ülevaate Boringu teoses „A history of experimental psychology.“ Selles klassikalises teoses mainib Edwin Boring Külpe nime kokku 56 leheküljel (Boring, 1929/1957). Boringu arvates on Külpe olulisim „uue“ psühholoogia esindaja (lk 409). Võttes kokku tema teened märgib Boring järgmist: „At the dramatic moment in this work he died, too early, at the age of fifty-three, without having yet convincingly demonstrate to the world that Wundt was wrong, or what Wundt was right, when he said that one cannot experiment upon thought.“ (lk 409). Boringu arvates valmistas Külpe ette järgmise põlvkonna psühholoogia: „The latter shift of psychology’s focus from consciousness to conduct was furthered immeasurably by Külpe’s depreciation of the role of consciousness in thinking. Its shift toward the problem of motivation made set (Einstellung, Aufgabe) and attitude (Bewusstseinslage) the verbal tool of psychology’s next generation.“ (lk 409-410).

Claude E. Buxtoni 1985. aastal ilmunud teoses „Points of View in the Modern History of Psychology“ kirjutab Arthur L. Blumenthal mitmest tuntud psühholoogist ja nende poolt levitatud maailmavaadetest, sealhulgas ka Oswald Külpe põhimõtetest ja tegudest. Kuid see raamat hakkab Külpe elust rääkima alles 1886. aastast, kui ta Mülleri juurde doktoritööd tegema tuli ja tõsisemalt juba psühholoogiaga tegelema hakkas. Tartus veedetud aega ei mainita poole sõnagagi (Buxton, 1985).

Külpe elust on ühe põhjaliku uurimuse kirjutanud Robert Ogden 1951. aastal teoses „Oswald Külpe and the Würzburg School.“ See uurimus on pikk ja sisurikas, tuues muuseas välja ka Oswald Külpe eluloo ka enne psühholoogiasse süvenemist. Välja tuuakse ka Tartu Ülikoolis õppimine ja autor arutleb selle üle, miks Külpe Saksamaalt sinna läks. Töö teises pooles tutvustatakse ka tema tegevust psühholoogias üleüldiselt (Ogden, 1951).³

³ Ogdenit kirjeldatakse Briti entsüklopeedias järgmiselt: Robert Morris Ogden (1877–1959) was born in Binghamton, New York, and received his primary and secondary education there. As an undergraduate at Cornell, Ogden was primarily interested in “construction and design” (Dallenbach 1959, p. 472), an intimation of his subsequent interest in aesthetics. However he subsequently shifted to psychology, and graduated in 1901 with a major in that subject and a minor in aesthetics. He remained passionately interested in aesthetics throughout his career. Titchener arranged for him to study with Oswald Külpe at Würzburg, where he received his Ph.D. in 1903. Ogden served at the universities of Missouri, Tennessee, and Kansas, before returning to Cornell in 1916, where he became Professor and Chair of Education in 1916 and Dean of Arts and Sciences from 1923 to 1945.

Gardner Murphy kirjeldab oma teoses „Historical Introduction to Modern Psychology“ ühes peatükis pikemalt Würzburgi koolkonda ja sealhulgas ka Külpe mõtteid. Kuid see teos keskendub Külpe saavutustele, mitte eluloole, mistõttu temast selles uurimuses eriti suurt kasu ei ole (Murphy, 1964).

1978. aastal kirjutas David Lindenfeld oma uurimuse „Oswald Külpe and the Würzburg School,“ mis peamiselt keskendub Oswald Külpe artiklite uurimisele ja üritab välja selgitada, kui võrd püsivad ja muutuvad olid Külpe arvamused läbi aegade. Uurimus keskendub vaid Saksamaal oldud ajale, seega kuigi muidu on tegemist hariva tekstiga, pole sellest selles uurimuses palju kasu (Lindenfeld, 1978).

1990. aastal ilmunud raamatus „History of Psychology“ võtab David Hothersall lühidalt kokku Oswald Külpe eluloo ja saavutused. Huvitav on see seetõttu, et ta jälgib Würzburgi kogukonna lugu ka pärast Külpe lahkumist. Kuid Külpe elu enne psühholoogiasse süvenemist mainib see raamat vaid mõne lausega (Hothersall, 1990).

1996. aastal ilmusid veel kaks raamatut, mis uurisid Würzburgi koolkonna saavutusi. Raymond E. Fancheri „Pioneers of Psychology“ uurib Külpe ja Ebbinghausi eksperimente (Fancher, 1996). Samal aastal ilmunud Thomas Hardy Leahey raamat „A History of Psychology“ annab ülevaate Würzburgi koolkonnast. Mõlemad raamatud tegelevad Külpega seotud teemadega, kuid Külpe isik pole neis eriti oluline, vaid tema saavutused psühholoogias (Leahey, 1996)

Chiara Russo Krauss on kirjutanud uurimuse „Back to the origins of the repudiation of Wundt: Oswald Külpe and Richard Avenarius,“ mis uurib Avenariuse ja Külpe vahelisi seoseid ja seda, kuidas nad mõlemad aja möödudes Wundti põhimõtetest loobusid ning kuipalju nad teineteist mõjutasid. Ka see uurimus keskendub ajale pärast Tartu Ülikooli, mistõttu see ei anna palju teadmisi Külpe Tartu elust ja seega ei aita uurimust eriti palju edendada (Krauss, 2017).

Tänuväärselt põhjaliku töö on Külpet uurides teinud Stephan Bitter. Ta kirjutas põhjaliku artikli Külpe elust artiklis „Oswald Külpe (1862-1915),“ mis ilmus ajakirjas „Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20 Jahrhunderts.“ See saksakeelne tekst annab ülevaate nii Külpe eluloost kui ka saavutustest, tuues välja ka palju siiani teadmatut, näiteks tema koolielu detaile Kuramaal (Bitter, 2011).

Eesti uurijatest saab lühikese ülevaate Külpe tegutsemisest Jüri Alliku artiklist „History of experimental psychology from an Estonian perspective“ (Allik, 2006). See artikkel tutvustab

väga lühidalt Külpe tegevust nii Eestis kui ka Saksamaal, aga kuna Külpe ei ole selle artikli ainus kirjeldatu, kirjutatakse tema tegevusest vaid ülevaatlilikult.

Üleüldise ja lühikese ülevaate annab Külpe tegevusest ja elust ka Wolfhart Henckmann teoses „Neue Deutsche Biographie.“ See artikkel sobib hästi näiteks teemat mitte üldse tundvale inimesele teemaga tutvumiseks, aga üleüldiselt on see pigem kokkuvõttev ja entsüklopeediasse sobiv (Henckmann 1982).

Kõik need teosed tõestavad, et ei ole raske leida infot Oswald Külpe saavutuste kohta, kuid raske on leida infot tema eraelu kohta. Enamus raamatuid keskenduvad Külpe erakordsetele mõtetele psühholoogias ja sellele, mida Külpe Saksamaal olles ära tegi. Seda aga, mis toimus Külpe elus väljaspool psühholoogiat ja mida ta enne psühholoogia avastamist tegi, arutlevad vaid paar-kolm teksti, enamasti lakooniliselt. Seega on lootust avastada nii mõndagi.

Külpe elulookirjeldus

Oswald Külpe on tänapäeval tuntud kui saksa või baltisaksa psühholoog, kuid tema elu ja eriti nooruspõlv on sisaldanud mitut ootamatut kannapööret. See tuntud teadlane on tegelikult pärit hoopis Balti kubermangudest, tänapäeva Läti aladelt ning pikka aega ei suutnud ta ära otsustada, kas tema kireks on õppida ajalugu või arendada psühholoogia hüpoteese. Lätlased peavad mõistagi teda „oma“ psühholoogiks.⁴

Külpe esivanemate elu sai Kuramaaga seotud 18. sajandil, kui nad kolisid tollal veel killustunud Saksamaalt iseseisvasse Kuramaa Hertsogiriiki. Külped integreerusid edukalt kohaliku baltisaksa ellu ja asusid Põhja-Kuramaale elama. Teadaoleva informatsiooni põhjal olid Külpe esivanemad puhtalt vaid Saksa päritolu ja rääkisid vaid saksa keelt emakeelena (Ogden, 1951). Hiljemalt Oswaldi isa ajaks olid Külped kolinud Kandau külla, mida tänapäeval tuntakse ka läti keeles Kandava külanä. Kandaus elasid tollal umbes 900 inimest, neist enamus olid lätlased (Bitter, 2011).

Oswald Külpe, täisnimega Theodor Oswald Rudolph Külpe sündis kolmandal augustil 1862. aastal Kuramaal Kandau külas esimese lapsena Johann ja Friederike Natalie Külpele. Selleks ajaks oli Kuramaa juba Venemaa koosseisus, kuid baltisakslaste kubermangudel oli säilitatud teatud autonoomia, mistõttu said baltisakslased õppida omas keeles. Oswaldi isa Johann Oswald Gottfried Külpe oli ameti poolest notar, ema Natalie oli mõistagi kodune. Kaks aastat hiljem sündis Oswaldile ka vend Ernst Julius Gotthard Külpe, kellest sai vaimulik ja tema õest Alia Külpest sai aga medõde. (Bitter, 2011)

Oswald olevat juba 4aastaselt ära õppinud ladusalt lugema. Külakoolis olid tal lemmikaineteks geograafia ja ajalugu, samuti oli tal musikaalset annet, mille rakendamiseks saatsid vanemad ta preester Bernewitzi juurde muusikat õppima. (Bitter, 2011)

Pärast külakooli lõpetamist läks Oswald Liibavi gümnaasiumisse, mille lõpetas väga heade hinnetega 1879. aastal. Ühe aasta töötas ta koduõpetajana, peamiselt õpetades ajalugu. Pärast seda läks ta 1881. aastal Leipzigi Ülikooli, kus ta õppis poolteistaastat ajalugu ja filosoofiat. Leipzigris sattus ta juba esimeste loengute järel Wundti mõju alla ja hakkas ajaloo asemel pigem eksperimentaalpsühholoogiaga tegelema (Bitter 2011). Seal liikus ta üheks semestriks (1882-

⁴ Näiteks on temast kirjutatud Läti Ülikooli ilmuvas ajakirjas The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication teises köites „Complex Cognition and Qualitative Science: A Legacy of Oswald Külpe.“

1883) Berliini taas ajalugu õppima ja seejärel kaheks aastaks Göttingeni. Göttingenis õppis ta Georg Mülleri juures eksperimentaalpsühholoogiat ja ta leidis enda doktoriväitekirjale teema (Henckmann, 1982).

Enamuse ajast oma iseseisvas elus elas ta Saksamaal oma kahe nõoga: Ottilie ja Marie Külpega, kes olid mõlemad Oswaldist tunduvalt vanemad, kuid kellega Oswald vägagi lähedane oli. Külpe ei abiellunud kunagi, samuti ei tekkinud tal püsivat elukaaslast, mistõttu said talle kõige lähedastemateks pereliikmeteks need kaks nõbu. Ottilie ja Marie hoolitsesid tema eest ja pakkusid talle alati kodukohta, makstes seehulgas näiteks kinni ka Oswaldi ülikooliõpingud. (Ogden, 1951).

1885. aastal tuli Külpe tagasi Balti provintssidesse, seekord küll Tartusse, ja samal suvel ta matrikuleeriti Tartu Ülikooli. Ta pingutas siinsete õpingutega, omandades vajaliku kiiresti ning suutis juba 1886. aastal Tartu Ülikooli lõpetada ning saada loa Venemaal gümnaasiumiõpetaja olla (Allik, 2006). Ta otsustas aga saadud luba mitte rakendada, vaid pöördus hoopis Saksamaale tagasi ja asus nüüdsest lõplikult vaid psühholoogiaga tegelema.

Külpe pöördus Wundti juurde tagasi ja alates 1887. aastast kuni 1894. aastani oli ta Wundti assistent Wundti Eksperimentaalpsühholoogia Instituudis. Pikka aega jälgis ta Wundti põhimõtteid, kuid Külpe 1893. aastal avaldatud töö „Grundriss der Psychologie“ põhjustas kahe psühholoogi vahel lahkeli, sest Külpe avaldatud põhimõtted olid Wundti meelest valed. Seetõttu lõpetasid 1894. aastal need kaks tuntud teadlast koostöö (Allik, 2006).

1894. aastal kutsus Würzburgi ülikool Külpe filosoofia ja esteetika õppejõuks ja psühholoog võttis pakkumise vastu. Mõne kuu jooksul hakkasid sinna kogunema Külpe põhimõtete toetajad ja järgijad ning 1896. aastaks oli neid juba niivõrd palju, et Külpe otsustas rajada Wundti eeskujul oma psühholoogia instituudi, millest Külpe juhtimisel arenes välja meile tuntud Würzburgi koolkond (Boring, 1957).

Würzburgi koolkond keskendus mõtlemise ja tunnetuse eksperimentaalsele uurimisele. Lisaks Külpele olid koolkonnas olulised liikmed K. Marbe, Narziss Ach, K. Bühler. Samuti mõjutas Würzburgis tehtud töö mitmeid inimesi, näiteks Max Wertheimeril, geštaltpsühholoogia rajajal, on näha mitmeid mõjusid koolkonna tööst. Külpe juhtis seda koolkonda kuni 1909. aastani, pärast mida ta võttis vastu tööpakkumise Bonnis, kus ta 3 aastat töötas. Seejärel sai ta uue töökoha Münchenis. Ta rajas Würzburgi koolkonnale sarnased instituudid nii Bonnis kui ka 1914. aastal Münchenis (Henckmann, 1982).

Viimastel aastatel enne surma hakkas Külpe sagedasti ka esteetika uurimisega tegelema. 1915. aastal tabas teda gripiviirus, millest ta küll taastuda suutis, kuid ta suri sellele järgnenud südamepõletiku tõttu 30.12.1915 Münchenis (Henckmann, 1982).

Külpe saavutused psühholoogias

Külpet peetakse oma uuenduslike mõtete poolest revolutsiooniliseks psühholoogiks, sest ta suutis oma psühholoogilise karjääri jooksul mitmeid huvitavaid uusi vaatenurki ja teooriaid erinevatele valdkondadele anda. Ta tegeles mitme tuntud teemaga, millest tuntuimad on olnud epistemoloogia ehk teadmisteooria (Erkenntnistheorie), mõtlemisteooria (Denkentheorie) ning abstraktsiooni ja tähelepanu teooria.

Sisekaemus ehk introspektsioon oli psühholoogiast huvitatud filosoofi peamine kui mitte ainus tööriist (Boring, 1953; Danziger, 1980). Kuna Descartes argumenteeris, et sisevaatlus on välisvaatlusest usaldusväärsem ja vaba vigadest, mis tavaliselt kaasnevad välisvaatlusega, siis pikka aega valitses arvamus, et introspektsioon on ainus aken inimese teadvusesse.

Wilhelm Wundt võttis kasutusele süstemaatilise introspektsiooni, mille eesmärgiks oli välja selgitada inimese teadvuse algelemendid. Peamine probleem oli see, kuidas jõuda teadvuse „puhaste“ seisunditeni, mis ei ole segi aetavad stiimuli enda omadustega. Wundt, kuid eriti tema õpilane Titchener, olid veendunud, et süstemaatilise introspektsiooniga on võimalik välja selgitada psüühika algeelementide kogu loend. Nende arvates oli introspektsioon kasutu või isegi kahjulik kõigi muude psüühika nähtuste uurimisel.

Külpe põhjustas oma mentorile Wundtile suure pettumuse, kuna ta oli veendunud, et psühholoogia ei pea tingimata piirduma psüühika kõige elementaarsemate avalduste – aistingud ja liigutused – uurimisega. Külpe, nagu ka teised Würzburgi koolkonna esindajad, olid veendunud, et ainult aistingute ja elementaarsete liigutuste loendist ei piisa, et kirjeldada inimese psüühikat. Wundti ja Titcheneri jaoks lõppes psühholoogia aistingute – psüühika aatomid – loendiga, kuna elemente hoiab koos hästi mõistatav psüühiline jõud ehk assotsiatsioonid. Külpe oli arvamusel, et assotsiatsiooni reeglitest ei piisa selleks, et seletada, kuidas tekivad uued psüühika sisud, nagu näiteks ümbritseva maailma tunnetuse viisid. Külpe oli veendunud, et kõiki psüühika nähtusi, mitte ainult elementaarseid aistinguid, saab uurida eksperimentaalse süstemaatilise introspektsiooniga.

Introspektsioon on seotud Külpe mõlema kõige olulisima uuenduse või avastusega. Esiteks võttis ta kasutusele termini „*Die Realisierung*“, mille ta defineeris teadmisenähtuseks või olukordadest, millega ei kaasne mingeid kujundeid. Inglise keeles sai see tuntuks terminina „*imageless thoughts*“ ehk mittekujundlikud mõtted (Lindenfeld, 1978; Ogden, 1951). See kontseptsioon oli Wundtile ja eriti Titcheneile täiesti vastuvõtmatu, kuna see postuleeris selliste

teadvuse sisude olemasolu, mida pole võimalik introspektsiooniga avastada. Teine termin, mis suures osas defineerib Würzburgi koolkonna uurimisprogrammi, on „*Einstellung*“, mida võiks tõlkida eesti keelde seadumuse või reageerimisvalmidusena. Külpe juhendamisel tehtud töö (Mayer & Orth, 1901) on Würzburgi koolkonna manifest, kuna ütleb, et assotsiatsioonid erinevate asjade (näiteks sõnade) vahel ei teki ainult nende tähenduste põhjal, mis on asjadele omased. Jälgitav assotsiatsioonide muster on juhitud inimese seadumuse – „*Einstellung*“ – poolt. Väga tihti või enamasti ei ole inimesed ise sellest determineerivast tendentsist üldse teadlikud, mis aga tähendab, et mitte kogu teadvuse sisu ei ole sisekaemusele kätte saadav.

Külpe palju kaudsemaks saavutuseks võib lugeda ka tema rolli Dorpati religioonipsühholoogia koolkonna tekkes (Wulff, 1985). On teada, et Karl Girgensohn (1875-1925) lahkus aastaks ajaks Tartust, et veeta 1909. aasta Külpega, kes oli just Würzburgist siirdunud Bonni. Kuna kogu Dorpati koolkonna võtmesõnaks on usulise kogemuse analüüs eksperimentaalse introspektsiooni abiga, siis on üsna kindel, et Girgensohn sai kandva idee just kokkupuudetest Külpega (Girgensohn, 1921).

Arhiivimaterjalide analüüs

Oswald Külpe elu kohta informatsiooni otsides sai Tartus süvitsi läbi uuritud Noora arhiiv ja pealiskaudselt tutvunud ka teiste Tartu arhiividega. Peale Oswald Külpe õpilaskaustiku arhiividest midagi sellist välja ei tulnud, mis annaks meile rohkem selle psühholoogi elust teada. Konsulterinud veel sellel teemal arhiivis palju käinud ajaloo õppejõududega Ago Pajuriga ja Aadu Mustaga sai selgeks, et olukord, kus aasta Eestis elanud inimesest on üks fail, on pigem hea kui halb. Enamasti pole ühe aasta Eestis veetnud inimesest jäänud mingeid jälgi, sest sellest ajast pole enamasti üksikisiku kohta arhiivis palju säilinud.

Seega keskendusin uurimuse koostamisel ikkagi peamiselt arhiivist välja tulnud Oswald Külpe ülikoolitoimikule. Kõik toimikus olevad tekstid on kirjutatud saksa keeles. Pooled tekstid on kirjutatud käsitsi vanas saksa kirjastiilis, mida tuntakse „*Kurrentina*.“ Ülejäänud on välja trükitud meile tuntud trükistiilis, mille lugemisega probleeme ei esine. Tavaline on ka kahe formaadi segu, kus mingi osa on välja kirjutatud ja midagi käsitsi lisatud. Lugejale toimiku ettekujutamise lihtsustamiseks on lisan välja toodud ka mõned näited.

Toimikus on ka mitu avaldust, mis on enamasti täielikult käsitsi kirjutatud. Põhiliselt esitab Külpe avaldusi ajaloo kursuse ainekorraldajale, paludes peamiselt luba paariks päevaks ära sõita või esitab kuupäeva, millal sooviks eksamit teha.

Sellele lisaks on toimikus mitmeid hinnetehti, mis tõestavad, et sai Külpe ainetest läbi. Hinded varieeruvad „*ziemlich gut*“ ehk üsna heast „*sehr gut*“ ehk väga heani. Ained olid peamiselt ajaloo õppekavast pärit, näiteks uusima aja ajalugu ja keskaja ajalugu. Kuid oli ka aineid, mis olid nõrgemalt ajalooa seotud, näiteks loogikaõpetus ja geograafia. Sellegipoolest psühholoogiaaineid Külpe ei läbinud. Vene riigis õppides oli ka kohustuslik vene keele ja kirjanduse aine, mille Külpe pidi läbima, hindeks sai ta „*ziemlich gut*.“

Sellele lisaks on toimikus eksamid kahe ajaloolise suurkuju – Friedrich Barbarossa ja Heinrich V kohta. Barbarossa tekst on viis lehekülge pikk, Heinrich V tekst kuue lehekülje pikkune. Arvatavasti oli tegemist mõne aine lõputööga, näiteks keskaja kirjanditega. Mõlemad uurimused on pigem kokkuvõtted suurkujude saavutustest nende valitsemise ajal ja ei paku uut ega üllatavat nende isikute kohta.

Toimiku põhjas on tema lõputöö: väike raamat, mis on algusest lõpuni käega kirjutatud. Tema lõputöö on 79 lehekülge pikk ja kirjeldab vana-saksa ja -germaani aadeldkonda rooma aegadel. Lõputöös on lehest kasutatatud ära vaid lehe vasak pool, kus asub tekst. Paremale poole

kirjutatati viited või jäeti leht tühjaks. See raamat ei lähene teemale üldse psühholoogilisest vaatenurgast, vaid lähtub traditsioonidest, mida rakendatakse ajalootööd kirjutades. Samuti ei tutvusta see sisuliselt midagi uut, vaid üritab teemat pigem kokku võtta ja infot ühte teksti kokku koondada.

Lõppude-lõpuks on paberite seas ka tunnistus ja diplom. Lõputunnistus on A3 suurune paksem paber, mis teatab, et Oswald Külpe on saanud kandidaadikraadi (tänapäeval bakalaureusekraadiga võrreldav). Lehe üks pool on saksakeelne, teine pool on venekeelne, rektori allkiri on venekeelsel poolel. Huvitaval kombel on diplomil trükitud, aga maha tõmmatud lause, et „on võimeline vene keeles tõlkima ja suudab selles keeles asjaajamist hallata.“ Seetõttu võib eeldada, et Külpe vene keele oskus ka väga heal tasemel ei olnud ja ta pidi tõenäoliselt eriluba taotlema, et saada diplomit, sest tal ei olnud rahuldavat vene keele taset. Teine variant on, et Balti kubermangudes oli nii suur autonoomia, et selle tingimuse täitmine polnud kohustuslik. Tunnistus kordab lakooniliselt diplomis välja toodud tõdemust, et Külpe on ülikooli lõpetanud. Tõenäoliselt on just tunnistus see, mida edaspidises elus vaja läks, sest see vastab bürokraatlikele ootustele: A4 paber, mis annab kuivalt soovitud info. Seda toetab ka kuupäeva erinevused: tunnistuse sai Külpe juba 6.05.1886 kätte, diplomi alles 2.09.1886.

Külpe elu kohta Eestis on kokkuvõttes vähe leitavaid allikaid. Kuigi ülikoolitoimik annab suhteliselt hea ülevaate Oswald Külpe ülikoolis saavutatust, jääb täiesti lahendamata Külpe isikliku elu soovid ja saavutused. Ühe aasta Tartus elanuna ei jäta ta endast ka palju jälgi, mida mööda käies oleks võimalik uut ja huvitavat avastada.

Analüüs Külpe Tartu elu kohta

Uurimuse esimeses pooles on selgelt näha, et kuigi Külpe tegevust on varemgi korduvalt uuritud, on rõhk alati olnud ajal, mil ta juba Saksamaal elas ja aktiivselt psühholoogiaga tegeles. Enamus uurimusi hakkab Külpest rääkima alates 1894. aastast, kui ta Wundti juurde õpilaseks tuli. Külpe päritolumaale Kuramaale on vaid põhjalikumates uurimustes pühendatud mõni lühike (tavaliselt üks) lõik, Tartu Ülikoolis õppimisest ei räägita peaaegu kuskil pikemalt, parimal juhul tõdetakse vaid lausega fakti, et seal aasta õppis.

Niimoodi on jäetud tegelikult uurimata peaaegu täielikult see, kust tulid Külpe esialgsed mõtted ja mis teda nooruses mõjutas. Ühena vähestest on Boring välja toonud selle, kuidas Külpe pikalt heitles psühholoogia ja ajaloo vahel, õppides vahepeal ühte teemat, vahepeal teist (Boring, 1957). Kuid miks see heitlus toimus ja kas Külpe ajalugu läbi psühholoogia vaatenurga vaatas, on siiani veel vastamata.

Selleks, et uurida Külpe Eestis oleks mõju talle ja maailmale, tõstatasin endale mõned küsimused seoses Külpe Tartus veedetud aastaga. Need küsimused aitasid tööl õiges suunas liikuda ja võimalikult hästi analüüsida seda, kas ja kui palju mõju oli sellel ühel siin veedetud aastal.

Need küsimused on:

- (1) Miks Külpe üldse Tartusse tuli?
- (2) Kas Tartus olek avaldas kuidagi mõju tema kujunemisel psühholoogiks?
- (3) Mida sain ja ei saanud teada Külpe elu kohta Tartus?
- (4) Kas nendes töödes, mida Külpe ajalugu õppides siin tegi, on märgata tema psühholoogilist tausta?
- (5) Kas Külpe Tartu periood mõjutas kuidagi teisi?

Küsimustele vastuste otsimisel kasutasin Külpe kohta olemasolevat kirjandust ja arhiivist leitud materjali. Kuigi kirjandust oli mitmekesiselt, rääkisid vaid vähesed tema ajast Tartus. Samuti oli arhiivis väga vähe kättesaadavat Külpe kohta. Sealt ilmus välja vaid Külpe ülikoolis käimise ajast säilinud toimik. Seega sain peamiselt lähtuda Ogdeni, Boringu ja Bitteri töödest ja arhiivist leitud üliõpilastoimikust, et oma küsimusi analüüsida. Sellegipoolest suutsin kõigile küsimustele vähemalt oletatava vastuse leida.

1. Miks Külpe üldse Tartusse tuli?

Üheks keskseks uurimisteenaks selles uurimuses on küsimus, miks Oswald Külpe üldse Tartusse ajalugu õppima tuli. 1885. aastaks oli ta juba aastaid Saksamaal elanud ja enamuse ajast psühholoogiaga tegelenud. Nüüd tuli ta järsku kodumaale – suure autonoomiaga Balti kubermangudesse Venemaal – taas ajalugu õppima. See küsimus on hämmeldust tekitanud ka teistes uurijates ja paar põhjalikumat uurimust on selle teema üle ka arutlenud.

Boring rõhutab, et Külpe laveeris psühholoogia ja ajaloo vahel korduvalt, vahetades vahepeal peaeriala ühele ja siis jälle teisele. Ta usub, et Külpe polnud pikka aega kindel, mida ta tegelikult tahab, ja seepärast katsetas ikka ja jälle üht ja siis teist. Boring toob välja ka Külpe konflikti kodumaa ja Saksamaa vahel, mille vahel ka noor psühholoogi valima pidi, kuigi see oli Boringu meelest juba teisejärguline. (Boring, 1957).

Odgeni teos väljendab uskumust, et selleks ajaks oli Külpe juba selgelt rohkem huvitatud psühholoogiast. Seega usub tema, et Külpe jaoks oli Tartusse tagasipöördumine seotud pigem konfliktiga kodumaa ja Saksamaa vahel. Tema arvates polnud Külpe suutnud selgelt ära otsustada, kas ta soovib elada endale tuttavates Balti kubermangudes või lõplikult kolida ära Saksamaale. Selle loogika järgi oli Külpe aasta Tartus viimane katse kodumaal oma kohta leida. (Odgen, 1951)

Põhjus võis olla ka väga pragmaatiline ja üldse mitte konfliktidega või psühholoogi karjääriga seotud. Ülikooli lõpetaja sai kindlasti tööle asuda gümnaasiumiõpetajana ja tolle palk ei olnud mitte just kehvapoolne, garanteerides ka siis hea eluviisi, kui elu psühholoogia valdkonnas poleks sedavõrd edukas olnud. Tõelist rikkust see majja ei oleks toonud, aga ilmselt võis õpetaja kutse anda mingi kindluse, mida ta hetkel vajas.

Kõige usutavam põhjus Külpe Tartusse tulemiseks oligi ikkagi kindlusetunne. Tema ajalootööd ei tundu keskenduvat mitte kodumaale vaid ikka Saksamaale, ka mujalt ei ilmne suur konflikt kodumaa ja Saksamaa vahel ega ka ajaloo ja psühholoogia vahel. Kuid kindlustunne, et ka läbikukkumise korral saab alati minna ajalooõpetajaks, on vägagi usutav põhjus. Ei saa kindel olla, aga tõenäoliselt mängis just soov kindlustunnet saavutada pearolli Tartusse tulekul ja ajaloo õppekava lõpetamisel.

2. Kas Tartus olek avaldas kuidagi mõju tema kujunemisel psühholoogiks?

Küsimus seisneb selles, kas Külpe psühholoogilistest teostest on märgata, et talle pakkus varem ajalugu väga huvi. Samuti on uurimise all, kas ta leidis endale uurimisobjekti psühholoogias, õppides Tartu ülikoolis, olles Balti kubermangudes või jälgides oma kodumaa baltisakslasi.

Tundub, et mõlemale küsimusele on vastus pigem eitav. Lähtudes Boringu ja Odgenite teooriatest võib öelda, et Külpe suutis Tartu Ülikoolis ajalugu õppides mõista, et soovib hoopis psühholoogiale pühenduda. Seda tõestab seda enam asjaolu, et ta sai Tartu Ülikoolist diplomi, millega ta ajaloolaseks tunnistati, kuid ta läks tagasi Saksamaale psühholoogiaga tegelema. Poleks ta Tartus õppinud, oleks ta tõenäoliselt kahe talle huvipakkuva aine vahel pikemalt laveerinud. Seega võib Tartu Ülikoolis käimise kaudseks mõjuks võiks lugeda seda, et ta pühendus lõplikult psühholoogiale.

Mingit põhjalikku ajaloo või baltisaksa mõju tema hilisemates psühholoogilistes töödes näha ei ole. Ei ole ühelgi viisil välja toodavad ka Tartust pärit olevad mõjud tema hilisemates uurimustes. Seega tundub, et suures plaanis Külpet Tartus veedetud aasta palju ei mõjutanud.

3. Mida sain ja ei saanud teada Külpe elu kohta Tartus?

Oswald Külpe kohta õppisin mitmeid huvitavaid fakte tema üliõpilastoimiku kaudu. Vaadates tema säilinud koolitöid võib eeldada, et talle meeldisid pigem varasemad ajad, mitte kaasaegne poliitika. Samuti tegeles ta pidevalt Saksamaa alade rahvastega, mitte Baltikumiga. Hinded olid tal pigem head, varieerudes „väga heast“ „üsna heani.“ Ta kirjutatud tekstid on rohkete omadussõnadega, samas annavad nad selgelt sihitu edasi, samuti oli käekiri A. Musta sõnul kaasaegsete käekirjadega võrreldes „pigem hea ja loetav.“

Kuid faktid Külpe elu kohta, mida lootsin teada saada, ei tulnud siiski ülikoolitoimikust välja. Näiteks lootsin teada saada, kas Külpe ka mõne korporatsiooniga liitus. Seda infot ei leidunud üheski avalduses ega ühelgi paberil. Kõige loogilisem oleks olnud Külpel liituda korporatsioon Curoniaga, sest sellega enamasti liitusid Kuramaalt pärit olevad baltisaksa tudengid. Kuid teda Curonia Albumis kirjas ei ole, mistõttu võib eeldada, et sa selle korbiga ta ei liitunud (Bernewitz, 1885). Kui ta korporatsioonis osales, liitus ta kõige tõenäolisemalt hoopis Saksamaal olles mõne korporatsiooniga, sest ta tegutses enamuse ajast siiski Saksamaal. Igatahes ei tundu korporatsioon Külpe elus suurt rolli mängivat, sest sellest ei ole juttu ei tema ülikoolitoimikus, kus seda tavaliselt muidu mainitakse ega ka üheski Külpest rääkivas tekstis.

Samuti ei saanud selgeks, kus Külpe elas selle kooliaasta jookusl, kui ta Tartus ülikoolis käis. Ühestki allikast ei tule välja infot selle kohta, kas ta elas Tartus üksinda, kellegagi koos või hoopis kooli ruumides. Tõenäoliselt elati koos mõne teise baltisaksa üliõpilasega üliõpilaselamus. Kuid midagi konkreetsemat Külpe elukoha on väga raske kohta öelda.

Niisiis andis üliõpilastoimik võimaluse tutvuda Oswald Külpe akadeemilise eluga. Valdavalt tekkis mul ettekujutus, millised on Külpe ajalooeelistused. Eraelust ma palju teada ei saanud, mistõttu saan ma ainult eeldada kaasaegsete põhjal, milline ta elu siin oli. Ikkagi jäid vastuseta küsimused, mida Külpe Tartus olles tegi, kus käis, mida soovis Tartust.

4. Kas nendes töodes, mida Külpe ajalugu õppides siin tegi, on märgata tema psühholoogilist tausta?

Kui Külpe psühholoogilistes töodes pole näha ajaloo või Tartu mõjusid, siis tekkis küsimus, et äkki suutis psühholoogia, mille Külpe hiljem valis, jätta oma mõjusid tema ajaloolistesse töödesse.

Meil on Külpe kolm ajaloolist tööd, mille põhjas saab seda teooriat uurida: Heinrich V, Friedrich Barbarossa ja Külpe lõputöö, mis keskendub rooma-aegsetele germaani hõimudele. Keisritest rääkivad uurimused ei analüüsi mitte nende isikuid, vaid võtavad kokku nende elus saavutatu, seega lähenevad vägagi ajalooliselt teemale. Ka vanasaksa aadlkonna ja olukorda analüüsiv lõputöö ei lähene mitte psühholoogilisest vaatenurgast teemale, vaid annab lugejale üleüldise ühiskonda analüüsiva ülevaate. Kuigi ühiskonna tutvustamises võiks muidu vaieldavalt veel mingit seost sotsiaalpsühholoogiaga näha, siis Külpe uuritud Einstellungi teooriad germaanide ühiskonnaga eriti seotud pole.

Seega jääb mulje, et Külpe hoidis oma kahte huvi: ajalugu ja psühholoogiat, teineteisest tugevalt lahus. Mitte üheski Külpe ajaloolises uurimuses ei tule eriti tugevalt välja suurt psühholoogia mõju, samuti ei oli tema psühholoogilistes uurimistöodes märgata ajalooharidusest pärit olevaid mõjusid. Ajaloo ja psühholoogia huvide lahushoidmine on samas mõistetav, sest ka tänapäeval puutuvad suhteliselt vähe kokku psühholoogilised tööd ajaloo ja vastupidi. Võib oletada, et psühholoogilised ilmingud Külpe ajaloo töodes oleks lõputööle pigem kahju kui kasu toonud, eriti tollal, mil psühholoogia veel filosoofia abiaine oli.

5. Kas Külpe Tartu periood mõjutas kuidagi teisi?

Külpe Tartus veedetud aeg oli küll lühike, kuid sellegipoolest tundub, et see aeg on mõjutanud inimesi, kes Külpet ümbritsesid. Kõige märgatavamad on need märgid ise ka Baltikumist pärit Karl Girgensohni puhul.

Märke, et Külpe mõjutas Girgensohni, on mitu. Näiteks rajasid nad koos religioonipsühholoogia ühingu „Die internationale Gesellschaft für Religionspsychologie.“ Samuti veetis Girgensohn ühe aasta Külpe juures. Tõenäoliselt olid neil juba Tartus juba mingid kontaktid (Belzen, 2000).

Karl Girgensohnil oli mitmeid põhjuseid Balti kubermangudesse tulekuks, sest ta oli siit ise pärit ja siin elasid ka ta sugulased. Wolfgang Köhleri emaks oli Oleviste kiriku ülempastori tütar Wilhelmine Girgensohn, Karl oli seega Wolfgangi onu. Seega on vägagi reaalne võimalus, et nad just Tartus võisid kohtuda. Kuid küsimus, kui suurt rolli mängisid sugulased Girgensohni Tartusse pöördumisel ja kui palju oli see Külpe jälgedes käimine, jääb hetkel vastuseta

Arvatavasti mängisid Külpe ja Girgensohni kokkupuuted rolli ka Dorpati religioonipsühholoogia koolkonna tekkes. Nimelt Karl Girgensohn läks 1909. aastal Tartust Saksamaale, et veeta aasta äsja Würzburgist Bonni siirdunud Külpega, mida tõenäoliselt ei oleks juhtunud, kui ei oleks olnud tõenäoliselt Tartus välja kujunenud sidemeid (Pickren & Rutherford, 2011). Külpe mõju Girgensohni töös religioonipsühholoogia kujunemisel on täiesti märgatav, sest ilma eksperimentaalse introspektsioonita poleks meil mingit põhjust Dorpati koolkonnast kõneleda. Tõenäoliselt sai Girgensohn kandva idee just kokkupuudetest Külpega (Girgensohn, 1921).

Kokkuvõte

Oswald Külpe on üks tuntuid eksperimentaalpsühholoogia ja Würzburgi koolkonna rajajaid. Ta on välja mõelnud mitmeid tuntuid teooriaid, mis on andnud meile võimaluse maailma paremini mõista, näiteks tema teadmisteooria ja abstraktsiooni ja tähelepanu teooria. See-eest ei ole enam psühholooge kuulnud fakti, et seesama Oswald Külpe ka Tartu ülikoolis käis ja siin aasta ajalugu õppis.

Selle uurimuse sihiks saigi uurida selle Külpe aasta kohta Eestis. Sihiks oli teada saada, miks ta Tartus õppis, milline oli tema elu Tartus, kas see Tartu periood Külpet või mõnda tema õpilast ka mõjutas ning kuidas mõjutas see aasta Eestis Külpe järgnevat elu. Aluseks võtsin Külpe ülikoolitoimiku, mis oli ainuke arhiivist välja tulnud allikmaterjal, mida sai kasutada. Kuigi mitmed autorid on kirjutanud Külpe elust ja tegevusest kokkuvõtteid, keskenduvad peaaegu kõik Külpe tegevusele Saksamaal, mistõttu sain ma toetuda oma materjali kokkuotsimisel vaid paarile autorile. Kõige sisulisemalt toetavamad olid Boringu ja Odgeni teosed.

Uurimuse koostamise ajal töötasin ma läbi kasutatud kirjanduse ja ülikoolitoimiku, toimiku mõistmiseks pidin ma ära õppima, kuidas „*Kurrenti*“ käekirja lugeda. Tuli välja, et mul käesolevad allikad annavad lootetust vähem informatsiooni, mistõttu ma ei saanud teada, kas Külpe korporatsioonis käis või kuskohas ta Tartus elas. See-eest tutvusin tema ajalooliste töödega ja avaldustega ning sain seekaudu väikseid detaile Külpe elust teada.

Külpe ülikoolitoimikus olid mitmed huvitavad dokumendid. Seal olid mitmed avaldused, kus Külpe näiteks luba koolist puududa palus. Samuti olid seal mitmed hinnetelehed. Põhjas oli ka kaks koolitööd ajalooliste Saksa-Rooma riigi keisrite kohta ja Külpe lõputöö roomaaegsete sakslaste kohta. Lõpus oli veel Külpe tunnistus ja diplom, mis andsid tunnistust, et ta oli Tartu ülikooli lõpetanud.

Külpe võis Tartusse tulla mitmel põhjusel. Välja on pakutud konflikti nii kodumaa ja Saksamaa vahel kui ka konflikti psühholoogia ja ajaloo vahel. Arutelu lõpuks jäi pigem kõlama mõte, et konflikt oli Külpe teisejärguline ja tähtsam oli ajalookraadiga kaasnev kindlustunne, mis garanteeris äraelamise juhuks, kui elu psühholoogia valdkonnas väga hästi poleks läinud.

Tartus elatud kooliaasta ei tundu Külpele väga suurt mõju avaldanud olevat. Ei ole näha ei Tartu mõjusid hilisemate Külpe psühholoogilistes töedes ega ka psühholoogia mõju Külpe ajaloolistes töedes. Samuti tundub ainsaks mõjuks Tartus hiljem tekkinud religioonipsühholoogia koolkond, mis on ka juba kaudselt vaid Külpega seotud.

Läbivaks probleemiks oli kogu uurimuse koostamisel allikmaterjali vähesus. Väga vähe on materjale, mis räägiksid Külpe elust Balti kubermangudes, samuti on ülikoolitoimik esiteks saksa keeles ja teiseks tänapäev mitte enam rakendatavas kirjakeeles kirjutatud, mis tegi väga raskeks esialgu teemale lähenemise.

Seega avastan palju huvitavad Oswald Külpe kohta, kuid kahjuks palju vähem, kui lootnud olin. Materjali põhjal võin oletada, miks ta Tartusse tuli ja kuivõrd see Külpe tulevikku mõjutas, kuid avastamata jäi näiteks fakt, kas ta ka korporatsiooniga liitus. Oswald Külpe kohta võiks uue materjali välja ilmumisel veel nii mõndagi uut selguda.

Kasutatud kirjandus

- Allik, J. (2006). History of experimental psychology from an Estonian perspective. *Psychological Research*, 71(6), 618-625.
- Allik, J. (2016). Why was Emil Kraepelin not recognized as a psychologist? *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 20(70/65)(4), 369–391.
doi:10.3176/tr.2016.4.04
- Annin, E. L., Boring, E. G., & Watson, R. I. (1968). Important psychologists, 1600–1967. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 4(4), 303-315. doi:10.1002/1520-6696(196810)4:4<303::AID-JHBS2300040402>3.0.CO;2-B
- Belzen, J. A. (2000). *Aspects in Contexts: Studies in the History of Psychology of Religion*. Amsterdam: Brill Rodopi. 174-176.
- Bernewitz, A. (1885). *Album Curonorum: Mitgliederverzeichniss der Curonia*. Mitau: Verlag von Victor Felsko. 117.
- Bitter, S. (2011). Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts. *Schriften der Baltischen historischen Kommission*, 1(17), 484-511.
- Boring, E. G. (1929/1957). *A history of experimental psychology* (2d ed.). New York,: Appleton-Century-Crofts.
- Boring, E. G. (1953). A history of introspection. *Psychological Bulletin*, 50(3), 169-189.
doi:10.1037/h0090793
- Dahlstrom, D. O. (2013). *The Heidegger Dictionary*. London: Bloomsbury Academic. 113-114.
- Danziger, K. (1980). The history of introspection reconsidered. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16(3), 241-262. doi:10.1002/1520-6696(198007)16:3<241::AID-JHBS2300160306>3.0.CO;2-O
- Eysenck, H. J., & Frith, C. D. (1977). Kraepelin and the Age of Innocence. In H. J. Eysenck & C. D. Frith (Eds.), *Reminiscence, Motivation, and Personality: A case study in Experimental Psychology* New York: Plenum Press. 3-35
- Fancher, R. E. (1996). *Pioneers of Psychology* (3rd ed.). New York: W. W. NORTON & COMPANY, INC. 179-183
- Girgensohn, K. (1921). *Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens, Eine religionspsychologische Untersuchung auf experimenteller Grundlage*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

- Haggbloom, S. J., Warnick, R., Warnick, J. E., Jones, V. K., Yarbrough, G. L., Russell, T. M., . . . Monte, E. (2002). The 100 most eminent psychologists of the 20th century. *Review of General Psychology, 6*(2), 139-152. doi:10.1037//1089-2680.6.2.139
- Henckmann, W. (1982). Oswald Külpe. F. Wagner (Toim.). *Neue Deutsche Biographie*. Berlin: Duncker & Humblot. 209-210.
- Hothersall, D. (1990). *History of Psychology*. (2nd ed.). New York: McGraw-Hill Inc. 168-176
- Krauss, C. R. (2017). Back to the origins of the repudiation of Wundt: Oswald Külpe and Richard Avenarius. *Journal of the History of the Behavioral Sciences, 53*(1). 28-47.
- Leahey, T. H. (1996). *A History of Psychology: Main Currents in Psychological Thought* (4th ed.). Upper Saddle River: Prentice hall. 204-207
- Lindenfeld, D. (1978). Oswald külpe and the Würzburg school. *Journal of the History of the Behavioral Sciences, 14*(2), 132-141. doi:10.1002/1520-6696(197804)14:2<132::AID-JHBS2300140206>3.0.CO;2-4
- [Mayer, A. & Orth, J. (1901). Zur qualitativen Untersuchung der Association, *Zsch. f. Psychol.*, 26, 1901, 1-13]
- Murphy, G. (1964). *Historical Introduction to Moder Psychology*. London: Routledge & Kegan Paul Limited. 225-233
- Pickren, W. E., Rutherford, A. (2011). *A History of Modern Psychology in Context*. Hoboken: Wiley. 186-187.
- Ogden, R. M. (1951). Oswald Külpe and the Würzburg School. *The American Journal of Psychology, 64*(1), 4-19.
- Wulff, D. M. (1985). Experimental introspection and religious experience: The dorpat school of religious psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences, 21*(2), 131-150. doi:10.1002/1520-6696(198504)21:2<131::AID-JHBS2300210205>3.0.CO;2-Q

Lisad

Hinneteleht:

Actum Dorpat, den 19 August 1881.

in Commissionen der hist.-philologischen Facultät.

Nachdem der Herr Ludwig Oswald Kütze
 um Zulassung zum des Gradual-Examens in den historischen
 Wissenschaften gebeten hatte und solchem Gesuche deferirt worden war, wurde dieses Examen in folgenden
 Fächern mit ihm abgehalten und wurden in jedem Fache die daneben bemerkten Urtheile ertheilt.

FÄCHER.	Urtheile.
<u>Ältere Geschichte</u>	günstig gut Walter
<u>Geographie</u>	für Mücke
<u>Ornithologie</u>	Ziemlich gut
<u>Paläontologie</u>	gut
<u>Diplomatik</u>	ppr gut
<u>Geschichte der Mittelalter</u>	ppr gut
<u>Geschichte der Kaiserzeit</u>	ppr gut
<u>Jahresarbeiten: Wörner 7, 38.</u>	ppr gut
	Asatmanz.
	Wörnerschulze
	Walter
	W. W.

Lehekülg lõputööst:

12.
See on leht, mis kuulub järele...
järele...
järele...
järele...

Lehekülgid on...
Lehekülgid on...
Lehekülgid on...

Lehekülgid...
Lehekülgid...
Lehekülgid...

13.
See on leht, mis kuulub järele...
järele...
järele...
järele...

Lehekülgid...
Lehekülgid...

Lehekülgid...
Lehekülgid...

Lõputunnistus:

Im Namen der Kaiserlichen Universität Dorpat...
Dorpat, am 2. September 1886
N. 219
Im Namen der kaiserlich-philologischen Facultät:
Rector:
Secrétair des Consoils:

Käesolevaga kinnitan, et olen korrekselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Andreas Reimand